

© Museu de Jumilla / E. Collado

El magraner (*Punica granatum*) és un arbre introduït en la Península Ibèrica. Als jaciments ibèrics en trobem fruits, però, sobretot, es documenten imatges de fruits i arbres pintats sobre ceràmiques, com aquest recipient amb magranes de la necròpolis de Coimbra del Barranco Ancho (Jumilla).

DE LA REALITAT A L'IMAGINARI

L'ÚS DELS VEGETALS EN EL MÓN IBÈRIC

Consuelo Mata i Ernestina Badal

En l'últim quart del segle XX, la investigació arqueològica va experimentar una renovació tant de mètodes com de plantejaments teòrics. En les excavacions s'arreglaven les restes materials, però també es van començar a arregar sistemàticament les restes biològiques (fauna i flora). Conèixer les relacions dels grups humans amb el seu entorn immediat va passar a ser un objectiu prioritari, juntament amb les condicions ambientals i els canvis climàtics. Aquesta mena d'informació la podien aportar els vegetals per la sensibilitat que presenten al clima i perquè són un recurs utilitzat per tots els grups humans. L'arqueobotànica es va desenvolupar amb aquests plantejaments i la identificació botànica de pol·len, carbó, fusta, fruites i llavors recuperats en contextos arqueològics aportava noves dades.

En les últimes dècades, amb la posada en marxa de tecnologies de la informació, hi ha una nova manera de difondre els coneixements científics: Internet. Aquesta va ser l'aposta de l'equip que ha realitzat el projecte *De la realitat a l'imaginari. Aproximació a la flora ibèrica durant l'Edat de Ferro*¹ finançant pel Ministeri d'Educació i Ciència des del 2004 al 2007 i els resultats de la qual estan a disposició pública en <<http://www.uv.es/floraiberica>>. El projecte, desenvolupat pel departament de Prehistòria i Arqueologia de la Universitat de València junt amb altres organismes, s'ha centrat en la recopilació sistemàtica de totes les dades so-

bre vegetals documentades en la cultura ibèrica entre els segles VI i I aC, des de Catalunya fins a Andalusia, penetrant en certes zones de la Meseta i d'Aragó.

■ VEGETALS, DE LA PLANTA AL SÍMBOL

Des dels temps més remots, els vegetals han estat presents en la vida humana tant en el terreny quotidià, pragmàtic i econòmic com en el simbòlic, religiós o lúdic; han format part de l'imaginari i de la identitat cultural de cada societat. És el cas de l'olivera en les

cultures del Mediterrani des de l'antiguitat clàssica fins a l'actualitat. Però com podem trobar l'olivera en els jaciments arqueològics? I les altres plantes de la rica flora ibèrica? L'ús de les plantes és tan divers que les restes s'hi poden trobar de molt diferents maneres. Per això ha estat necessari catalogar tots els ítems vegetals trobats als jaciments de la cultura ibèrica, entre el quals

s'ha pogut diferenciar dos grans conjunts documentals: les restes orgàniques (*la realitat*) i les representacions figuratives de vegetals (*l'imaginari*).

La realitat és constituïda per les restes orgàniques, és a dir, llavors, fruits, carbons i pol·len. Són testimonis directes dels usos de les plantes en la societat ibèrica. Amb aquestes restes podem conèixer les plantes locals, però també les que viatgen, les que es mengen, les que es cremen, les que es teixeixen, les que es tallen, la fusta de construcció i tot de coses més.

L'imaginari són les representacions plàstiques i iconogràfiques d'elements vegetals que entren dins del terreny simbòlic i cultural. Els ibers tenen una rica cultura material en què es projecta un món d'imatges molt divers que integra representacions vegetals. Aquesta iconografia es nodreix de mites, llegendes i històries difícils de dilucidar tenint en compte l'escassetat de fonts escrites, però que si se situen en el seu context arqueològic poden aportar dades sobre l'ús simbòlic o ideològic de la naturalesa. Les representacions de

«L'ÚS DE LES PLANTES
ÉS TAN DIVERS QUE, DE
RESTES, SE'N PODEN
TROBAR DE MOLT DIFERENTS
MANERES ALS JACIMENTS
ARQUEOLÒGICS»

¹ L'equip que ha realitzat aquest projecte està constituït per: Ernestina Badal García, Eva Collado Mataix, Consuelo Mata Parreño, María Ntinou i Pere Pau Ripollès Alegre (Departament de Prehistòria i Arqueologia, Universitat de València); Helena Bonet Rosado (Servei d'Investigació Prehistòrica, Diputació de València); Francisco Javier Fabado Alós (Jardí Botànic de la Universitat de València); Mercedes Fuentes Albero i David Quixal Santos (Beca V Segles, Departament de Prehistòria i Arqueologia, Universitat de València); Isabel Izquierdo Peraile (Subdirecció General de Museus Estats, Ministeri de Cultura, Madrid); Andrea Moreno Martín (Beca FPI, Departament de Prehistòria i Arqueologia, Universitat de València); Lucía Soria Combadiera (Departament d'Història, Àrea de Prehistòria, Universidad Castilla-La Mancha).

vegetals han aparegut en diversos suports: ceràmica, escultura i arquitectura, numismàtica i objectes metàl·lics i altres.

El projecte, des de la seua gènesi, ha tingut la finalitat de compartir el coneixement sobre la flora en el món ibèric, per això és accessible en Internet. Això representa un gran avenç en la transferència de les dades i en facilita l'ús des de qualsevol punt del planeta. La pàgina web és un banc de dades completes de les plantes documentades entre els segles VI i I aC en el territori de la cultura ibèrica que segurament serà d'interès per als professionals de l'arqueologia i de la botànica, però també per als aficionats d'ambdós camps del saber o, senzillament, per a les persones que vulguen fer una excursió botanicoarqueològica, que podran localitzar en el mapa que ofereix la pàgina web els jaciments que desitgen visitar i conèixer. El curiós que vulga saber on es va cultivar l'olivera, on la vinya, si el cascall era usat o no pels ibers, quines plantes s'usaven en els rituals fúnebres, amb quina fusta feien les cases o les eines, quines plantes decoren les seues ceràmiques, quines adornen les seues festes o rituals... podrà acudir a la pàgina web del projecte.

«L'OLIVERA ÉS UN ARBRE EMBLEMÀTIC DE LA MEDITERRÀNIA. LA SEUA REPRESENTACIÓ MONETAL ES VINCULA NORMALMENT A LA DEESSA ATENEA, PERQUÈ ELLA LA VA DONAR ALS ATENESOS, SEGONS LA MITOLOGIA GREGA»

Moneda fraccionària de plata encunyada a Empòrion, segle IV aC, amb branca d'olivera (Empúries, l'Escala, Girona). Hemidracma de plata d'Atenes del segle V aC. Aquesta moneda va servir de model per a les encunyacions de la colònia grega d'Empòrion.

■ L'OLIVERA REAL O IMAGINÀRIA?

L'olivera (*Olea europaea* L.) és un arbre emblemàtic de la Mediterrània. A la Península Ibèrica, les restes orgàniques d'olivera silvestre o ullastre són presents en els moments més benignes del Paleolític, però només en les zones més càlides del sud. Fa uns 10.000 anys, amb la millora climàtica de l'Holocè, l'ullastre es va expandir per les zones litorals en l'est i oest de la Península. En la cultura Ibèrica, s'han trobat restes orgàniques d'*Olea europaea* en vint-i-un jaciments en forma de fusta carbonitzada, endocarpis i pol·len. La fusta carbonitzada procedeix de contextos domèstics i va ser utilitzada com a llenya per al foc, com a fusta de construcció i per a realitzar objectes que van ser dipositats com a ofrenes en dues necròpolis (El Cigarralejo, a Mula, i Casa del Monte, a Valdeganga) i en una zona de culte domèstic al Puntal dels Llops (Olocau). Al Castellet de Bernabé (Llíria) es va fer un aladre amb fusta d'*Olea*. Les llavors procedeixen de la recol·lecció d'ullastre o del cultiu de l'olivera perquè possiblement totes dues espècies es van utilitzar en l'alimentació. En els jaciments ibèrics es troben ja estructures destinades a fabricar

oli en quantitats importants, el que avala l'arboricultura de l'olivera. Les llavors es van trobar en un context domèstic, en dues tombes d'El Cigarralejo i la Vital (Gandia) i en un dipòsit votiu d'El Amarejo (Bonete). Això indica un ús quotidià i domèstic, però també ritual i simbòlic. De pol·len d'*Olea* només se n'ha trobat en dos jaciments: el Puig de la Nau (Benicarló) i Montón de Tierra (Griegos).

La distribució de les troballes orgàniques d'*Olea europaea* coincideix amb el pis bioclimàtic termomediterrani, és a dir, la zona més càlida de la Península Ibèrica. Fora d'aquesta franja només es troba en un objecte en la necròpolis de Casa del Monte, que potser procedeix de les àrees litorals, i al poblat de *Kelin* / Los Villares (Caudete de las Fuentes), que pot significar la introducció d'aquest conreu cap a zones de l'interior a partir del segle IV aC o el comerç dels seus fruits, ja que no s'ha trobat fusta d'olivera en aquest jaciment, però sí estructures de transformació en jaciments pròxims. Però, a pesar de la importància econòmica i paisatgística que va tenir l'olivera entre els ibers, aquests a penes l'arreglaven en el seu imaginari. Algunes parts mor-

© Foto: E. Collado

Estela de pedra trobada a Osuna (Sevilla) en què es pot veure una cérvola alletant la seua cria i darrere d'ella una palmera (*Phoenix dactylifera*) carregada de fruits. Fins al moment no es coneixen restes orgàniques de palmeres en la cultura ibèrica, de manera que aquesta representació és deguda a clares influències externes (Museu Arqueològic de Sevilla).

fol·lògiques s'han identificat en monedes i en pintura sobre ceràmica o pedra.

Durant l'antiguitat clàssica les ciutats van utilitzar poc la figura de l'olivera com a disseny monetar (per exemple Sició, Atenes, Elis, Rhegio, Tàrent, Gela, Pamfília). Només Atenes, pel gran volum de monedes que va encunyar i per la seua rellevància política i econòmica, la va difondre entre els segles VI i I aC per tot el Mediterrani. La representació monetar de l'olivera es vincula normalment amb la deessa Atenea, perquè ella la va donar als atenesos, segons els autors clàssics que narren la mitologia grega. El relat s'emmarca en la competició que Atenea va protagonitzar amb Posidó per aconseguir el patronatge de la ciutat, consistent a veure qui dels dos concedia el millor regal. Atenea

«ELS IBERS TENEN UNA RICA CULTURA MATERIAL EN QUÈ ES PROJECTA UN MÓN D'IMATGES MOLT DIVERS QUE INTEGRA REPRESENTACIONS VEGETALS»

© Foto: E. Collado

De la necròpolis de Zama (Hellín, Albacete) procedeix aquest fragment de gerra datada en el segle II aC (Museu d'Albacete). S'hi pot veure un lleó vora una palmera (*Phoenix dactylifera*) carregada de fruits. Tant el lleó com la palmera van formar part de l'imaginari dels ibers per influència externa perquè ni l'un ni l'altra són autòctons de la Península.

va resultar la vencedora i es va convertir en la divinitat protectora de la ciutat, que va passar a denominar-se de manera homònima Atenes, perquè a la seua donació, que proporcionava fusta, aliment i oli, Posidó va contraposar una font d'aigua salada.

En la Península Ibèrica, l'olivera com a disseny monetar només s'ha identificat en una emissió de monedes de plata de la colònia grega d'Empòrion (l'Escala) durant el segle IV aC. Es tracta de divisors en què es reproduïen amb exactitud els dissenys de les hemidracmes d'Atenes, dels segles V i IV aC. En l'anvers mostren el cap galeat d'Atenea i en el revers una òbila de cara, rodejada per dues branques d'olivera. L'ús de dissenys presos d'altres ciutats gregues de la Mediterrània va ser una de les característiques més excel·lents de

les monedes d'*Empòrion*. L'elecció d'aquests dissenys degué produir-se, a més de pel seu significat miticoreligiós, per ser uns motius bastant coneguts a la Mediterrània central i oriental, ja que durant segles va ser una de les monedes més prestigioses de totes les que van existir.

En les cultures natives de la Península Ibèrica, no es va utilitzar l'olivera com a disseny monetar, llevat que es trobe representada en alguna de les múltiples corones que es van emprar com a símbol o emmarcant alguna figura, però el seu esquematisme no permet fer-ne una identificació segura. Tot sembla indicar que l'olivera o qualsevol part d'aquest arbre no va formar part a Ibèria del llenguatge visual que es va difondre mitjançant les monedes.

En pintura, l'olivera és representada en sis ocasions, totes a Andalusia sobre peces del segle IV aC trobades en contextos funeraris, excepte una. De l'olivera es representen quasi sempre les fulles i la identificació s'ha fet per similitud amb les decoracions de la ceràmica grega, a les quals semblen copiar. En la tomba 155 de la necròpolis del Cerro del Santuario (Baza) es van dipositar com a aixovar quatre gerres decorades amb sèries de fulles ovoides o lanceolades. Un motiu semblant es troba en una imitació de crater de columnes procedent d'Atalayueles (Fuerte del Rey). En una caixa de pedra d'Alhonoiz (Sevilla), possiblement utilitzada com a urna funerària, es pot veure un carro tirat per cavalls sobre un fons amb dos arbres les branques del qual ixen d'un tronc principal, amb fulles ovoides o lanceolades, alternes i assentades sobre les branques, que podria tractar-se d'una olivera. Sobre les branques hi ha ocells parats.

L'olivera no és, doncs, un arbre propi de la iconografia indígena, ja que tots els exemples copien models externs. Les ceràmiques i la caixa de pedra procedeixen de contextos funeraris, és a dir, que potser tenien un significat simbòlic o religiós: la longevitat, la duresa, la resistència, la propietat? Però també, en el cas de les gerres de la tomba de Baza, potser indicaven el contingut dels recipients dipositats com a ofrenes o com a aliment per al més enllà.

En la cultura ibèrica l'ús de l'olivera va ser més freqüent en el terreny material i real (llenya, fusta, objectes, fruits, oli) que no en el simbòlic (pintures en ceràmica) i en aquest cas sempre per influència del

© Foto: M. Fonts

Kalathos de Belikiom/ Piquete de la Atalaya (Azuar, Saragossa) datat en el segle II aC (Museu de Saragossa). En l'escena principal, una gossada de llops ataca una cérvola mentre alleta la cria. L'escena és emmarcada en la part superior per una vinya (*Vitis vinifera*) en què s'han representat les fulles, els cercells i algun xanglot de raïm.

**«ELS VEGETALS HAN
ESTAT PRESENTS EN LA
VIDA HUMANA TANT EN
EL TERRENY QUOTIDIÀ,
PRAGMÀTIC I ECONÒMIC
COM EN EL SIMBÒLIC,
RELIGIÓS O LÚDIC, I FORMEN
PART DE L'IMAGINARI
I DE LA IDENTITAT CULTURAL
DE CADA SOCIETAT»**

món grec (monedes d'*Empòrion* i imitacions en ceràmica).

Aquesta breu exposició sobre els usos d'*Olea europaea* en el món ibèric serveix per a il·lustrar el treball realitzat sobre l'imaginari ibèric i és un exemple de la informació que pot oferir la base de dades que el projecte ha posat a disposició en la seua pàgina web a tot aquell que hi accedisca. Una manera d'acostar-s'hi i descobrir els usos i el simbolisme de les plantes en l'antiguitat. ☺

BIBLIOGRAFIA

Tota la bibliografia relacionada amb el projecte es pot consultar en:
MATA, C. et al. *Flora ibèrica, de lo real a lo imaginari*, disponible en:
<<http://www.uv.es/floraiberica>>, Universitat de València.

Agraïments:

Projecte finançat pel Ministeri d'Educació i Ciència (HUM2004-04939/Hist) i la Conselleria d'Empresa, Universitat i Ciència de la Generalitat Valenciana (ACOMP06/012).

Volem mostrar el nostre agraïment a tots els museus, institucions i persones que han col·laborat facilitant qualsevol tipus d'informació per a dur a terme aquest projecte.

Consuelo Mata i Ernestina Badal. Departament de Prehistòria i Arqueologia. Universitat de València.